

Vladana Putnik
Filozofski fakultet, Univerzitet u Beogradu

RAZVOJ STAMBENE ARHITEKTURE U BEOGRADU 1926. GODINE

Apstrakt:

Beograd je tokom međuratnog perioda doživeo ekspanziju stambene gradnje zahvaljujući velikom prilivu stanovništva iz cele zemlje. Hroničan nedostatak životnog prostora i stalno širenje grada izvan zakonskih granica prouzrokovali su donošenje strogih parametara na osnovu kojih će se sprovoditi urbanistički plan Beograda iz 1923. godine. U radu će biti reči o značajnijim ostvarenjima na polju stambene arhitekture u Beogradu 1926. godine kada je zabeležen najveći broj izgrađenih objekata. Sredina treće decenije karakteristična je po tome da je u tom periodu vladao veliki diverzitet arhitektonskih stilova koji su bili posledica ukusa investitora, ali i različitih senzibiliteta projektanata. U tom periodu javljaju se nove tendencije, poput folklorizma, dok arhitekti pokazuju sklonost ka eksperimentisanju, što će dovesti do pojave moderne arhitekture već naredne godine. Kroz pregled projektantske delatnosti 1926. godine biće prikazani glavni tokovi beogradske međuratne arhitektonske scene.

Ključne reči:

Beograd, stambena arhitektura, 1926, urbanizam

Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektu
Ministarstva prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije
br. 177013 (Srpska umetnost 20. veka: nacionalno i Evropa)

Opšte prilike u stambenoj arhitekturi Beograda 1926. godine

Beograd je u Prvom svetskom ratu izgubio oko četvrtinu stambenog fonda.¹ Po završetku rata u prestonicu novoosnovane Kraljevine Srba, Hrvata i Slovenaca stanovništvo je pristizalo iz svih delova zemlje, što je prouzrokovalo da na popisu 1921. godine Beograd broji 111.739 stanovnika za razliku od predratnih 90.000, dok je popis iz 1931. godine zabeležio porast na 266.849 stanovnika.² Na osnovu ovih podataka nije neobično da je grad tokom međuratnog perioda zadesila „građevinska groznica“ koja je svoj vrhunac dostigla 1926. godine. U periodu od 1920. do 1927. godine podignut je 1.594 stambeni objekat, i to čak 477 u 1926. godini.³ Intenzivnost stambene izgradnje prouzrokovala je veliku produkciju projekata na godišnjem nivou. Kao primer može poslužiti arhitekta Valerij Staševski koji je samo u 1926. godini izradio nacрте za 48 stambenih zgrada.⁴

Godina 1926. je takođe značajna prekretnica u praksi stambene izgradnje zato što je tada konačno potpisan pravilnik za izvođenje generalnog urbanističkog plana Beograda iz 1923. godine. Tada su propisani jasni parametri o veličini i procentu zauzeća placa, širini pročelja i pozicioniranju objekta u odnosu na uličnu regulaciju. Čitava teritorija Beograda je tada podeljena na četiri zone sa jasno definisanim građevinskim propisima.⁵ Ovi zakonski okviri će znatno uticati na dalji arhitektonski i urbanistički razvitak Beograda.

Ekspanzija stambene izgradnje kao najsigurnije investicije tokom međuratnog perioda prouzrokovala je stilski diverzitet kakav ni pre Prvog, ni posle Drugog svetskog rata nije bio prisutan. Istovremeno su se gradili stambeni i rezidencijalni objekti u duhu akademizma, eklekticima ili različitih varijacija nacionalnog stila. Razlog ovakvoj mešavini stilova koji su bili gotovo ravnomerno zastupljeni leži u različim stremljenjima projekatana, ali isto tako i ukusu investitora. Osim pojedinačnih reprezentativnih primera, sredinu treće decenije obeležila je planska izgradnja nekoliko stambenih naselja, čiji značaj za urbanistički i arhitektonski razvoj Beograda svakako nije zanemarljiv.

Profesorska kolonija

Profesorska kolonija je nastala po uzoru na vrtne gradove Ebenizera Hauarda (*Ebenezer Howard*). Inicijativu za izgradnju stambene kolonije pokrenuo je tadašnji dekan Filozofskog fakulteta dr Vladimir Petković sa arhitektom Svetozarom Jovanovićem.⁶ Zajedno sa Mihajlom Radovanovićem, Petrom Krstićem,⁷ Živkom Tucakovićem i Rajkom Tatićem,⁸ Svetozar Jovanović je 1926. godine izradio urbanistički plan naselja i takođe projektovao nekoliko varijacija tipske gradske vile koje bi profesori Beogradskog univerziteta birali shodno sopstvenom ukusu i potreba-

ma.⁹ Izgradnja je započeta 1926. godine i od jula do početka građevinske sezone u martu 1927. godine na prostoru Profesorske kolonije već je bilo podignuto pedeset vila.¹⁰ Arhitektura rezidencijalnih objekata Profesorske kolonije teško da se mogla svrstati u revolucionarna, inovativna ili avangardna rešenja. Preovlađujući stil je bio umereni akademizam i eklekticizam, koji je bio prisutanu rezidencijalnoj arhitekturi na Kotež-Neimaru i u drugim delovima grada. Akcenat je bio na ekonomičnosti gradnje, pošto je većina profesora bila primorana da uzme kredit kod Državne hipotekarne banke.¹¹ Međutim, sam koncept Profesorske kolonije kao pokušaja formiranja vrtnog grada i urbanistički dobro promišljenog stambenog naselja čini ovaj poduhvat izuzetno značajnim za ovaj pregled. Među primerima koji su zadržali svoj autentični izgled do danas izdvajaju se porodične kuće Ivana Đaje, Jovana Erdeljanovića, Svetozara Jovanovića i drugih.¹²

Porodična kuća Jovana Erdeljanovića, 1926. Fotografija: Vladana Putnik

Kotež-Neimar

Kotež-Neimar takođe predstavlja jedno od naselja koja su tokom treće decenije dvadesetog veka nastala u Beogradu po principu „vrtnog grada“. Autori urbanističkog rešenja iz 1921. godine Emil Hope (*Emil Hoppe*) i Oto Šental (*Otto Schönthal*) osmislili su Kotež-Neimar po uzoru na rezidencijalna naselja u Evropi.¹³ Za razliku od Profesorske i Činovničke kolonije, gde su projektovane tipske kuće sa ciljem da se planski nastani određeni socijalni stalež ili čak profesija, stambeni objekti podignuti na Kotež-Neimaru su bili individualnog karaktera,¹⁴ iako je u naselju živio veliki broj arhitekata, umetnika i drugih pripadnika intelektualne elite međuratnog Beograda.¹⁵

Tokom 1926. godine građevinsko preduzeće „Neimar“, na čelu sa inženjerom Perom Putnikom, izradilo je projekte za brojne investitore koji su od njih kupili zemljište. Na njihovim rešenjima mahom je preovlađivao akademizam i klasična prostorna rešenja sa grupisanjem reprezentativnih prostorija ka ulici i pomoćnih ka dvorištu. Jedan od primera je i kuća Veniamina Ščeglovitova u Rankeovoj 9.¹⁶ U istom periodu drugi arhitekti projektuju na teritoriji Kotež-Neimara. Kuću dr Zega na uglu Braničevske i Lamartinove ulice projektovao je

arhitekta Hugo Kun 1926. godine.¹⁷ Njegova rešenja se suštinski ne razlikuju od Putnikovih, jer i kod Kuna preovlađuje umereni srednjoevropski akademizam tipičan za gradske vile u rezidencijalnim kvartovima. Arhitektonske mase su skladno stepenovane, međutim skromnost investitora prouzrokovala je mahom jednostavnija rešenja fasada, bez bogatije dekoracije.

Arhitekta koji je svakako uneo inovacije projektovanjem sopstvene kuće u Lamartinovoj 10, 1922. godine je Momir Korunović.¹⁸ On je svoju interpretaciju narodne arhitekture takođe primenio i na porodičnim kućama koje je projektovao za braću Radića i Stanišu u Ulici Hadži Milentija 80 i 82, 1926. godine. Po spoljašnjem izgledu obe kuće ponavljaju izvesne elemente Korunovićeve porodične kuće. Kuća Radića Korunovića takođe ima ulaz u vidu trema i četiri uska lučna prozora uokvirena arhivoltama i vencem, motiv koji će drugi arhitekti kasnije često koristiti prilikom projektovanja rezidencijalnih objekata. Kuća Staniše Korunovića ima istureni desni deo pročelja, a u oba slučaja dimnjaci su izraženo visoki sa dekorativnim kapama.¹⁹

Drugi arhitekta koji je ostavio svoj pečat na Kotež-Neimaru je Milan Zloković.²⁰ Godina 1926. se u Zlokovićevom stvaralaštvu često vezuje za period njegovog eksperimentisanja.²¹ Tokom te godine izvedeno je osam njegovih objekata u Rankeovoj, Gastona Gravijea, Braničevskoj i Skerlićevoj ulici, što ih čini gotovo jedinstvenim primerom urbane mikroceline na teritoriji tadašnjeg Beograda, prevashodno zbog činjenice da je Zloković pri projektovanju težio da objekte stilski i fizički međusobno poveže.

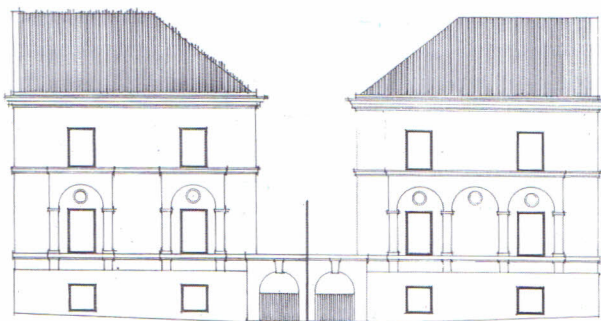
Najreprezentativnijom u ovoj grupaciji se s pravom smatra dvojna zgrada u Rankeovoj 12–14. Iako se u prethodnim istraživanjima navodi da je objekat građen za krojača Ljubomira Jovanovića na imanju Josifa Šojata,²² u projektnoj dokumentaciji Zloković navodi da se objekti na adresi Rankeova 12–14 zidaju za gospodina Josifa Šojata.²³ Dva objekta su u potpunosti istovetna; stvoren je utisak kao da su je-

dan drugom odraz u ogledalu. Dve građevine su spojene lučnim prolazima, motivom koji je Zloković rado koristio. Iako je fasada pročišćena, grupisana dekoracija u vidu medaljona sa maskama i jasno odvajanje prizemne zone od sprata vencem sa volutama i žardinjerama odaju utisak akademizma. Međutim, Zlokovićev tretman fasadnog platna je specifičan tako da je upotreba tradicionalnih arhitektonskih elemenata rešena na originalan i prepoznatljiv način.

Milan Zloković, Kuća u Rankeovoj 14, 1926. Fotografija: Vladana Putnik

Milan Zloković, Projekat stambenih zgrada u Gastona Gravijea 1 i 3, 1926, Istorijski arhiv Beograda

Na kućama Aleksandra Petrovića i Đorđa Jovovića u Ulici Gastona Gravijea 1 i 3 Zloković je takođe pribegao rešenju dvojne kuće. Za razliku od stambenih zgrada u Rankeovoj ulici, kuća Aleksandra Petrovića na broju

3 ne deluje kao da je odraz u ogledalu kuće sudije Jovovića na broju 1, iako stilski čine zaokruženu celinu.²⁴ Neobično je što ovako kreativna i nesvakidašnja rešenja Zloković nije imao prilike da primeni na svojim kasnijim objektima, niti su njegova ostvarenja imala većeg odjeka u razvoju stambene arhitekture. Na uglu Rankeove i Gastona Gravijea Zloković je projektovao i kuću za svog prijatelja Milisava Raičevića,²⁵ koja je za razliku od susednih objekata daleko skromnijeg rešenja.

Jeremija Protić je prvobitno projektovanje porodične kuće poverio arhitekti Hugu Kunu, međutim krajem 1926. godine menja projektanta i angažuje Milana Zlokovića sa inženjerom V. Đurovićem da izrade drugo rešenje. Može se zaključiti da se Jeremija Protić odlučio za Zlokovića pošto je u neposrednoj blizini njegovog placa imao prilike da vidi čak šest Zlokovićevih stambenih objekata podignutih na zemljištu Josifa Šojata tokom 1926. godine.²⁶

Poslednji od značajnijih Zlokovićevih ostvarenja na Kotež-Neimaru te godine je kuća Mare Mitrović u Braničevskoj 8.²⁷ Nepravilna osnova prouzrokovala je lomljenje arhitektonskih masa koje će Zloković primeniti na porodičnoj kući u Internacionalnih brigada već naredne godine. Međutim, na ovom objektu i dalje ostaje u poznatim okvirima, dekorišući poslednju zonu jonskim pilastrima i medaljonima.

Zgrada Josifa Šojata

Pored navedenih realizovanih stambenih objekata na Kotež-Neimaru, Milan Zloković je 1926. godine projektovao još jednu stambenu zgradu za Josifa Šojata u Ulici Kralja Milutina 33.²⁸ Građevina predstavlja logičan nastavak stremjenja vidljivih na dvojnoj zgradi u Rankeovoj 12-14. Uticaj italijanske neorenesanse je u najvećoj meri prisutan na ovom objektu i može se zaključiti da je visoka dekorativnost i raskošna obrada pročelja doprinela da se ovaj objekat zaista ističe u stambenoj arhitekturi Beograda. Elevacija fasade je koncipirana po principu renesansnih palata, sa jasno istaknutim zonama prizemlja, *piano nobile*-a i viših zona, kao i lođe u završnoj zoni poput palate Davancati podignute krajem četrnaestog

veka u Firenci.²⁹ Izražena dekorativna fasada naglašava *piano nobile*, a od posebnog su značaja reljefi „Borba dečaka Herkula i psa sa zemljom“ i „Borba dečaka Herkula sa aždajom“ koje je izradio Živojin Lukić.³⁰ Freska koju je naslikao Mladen Josić u zoni lođe nije sačuvana,³¹ ali svakako svedoči o značaju investitora i želji za izvođenjem što reprezentativnijeg objekta, kao i o saradnji slikara, vajara i arhitekata u tom periodu. Reljefi na Šojatovoj zgradi najaviće njihovu obilatu upotrebu na stambenim objektima tokom druge polovine treće i čitave četvrte decenije dvadesetog veka, za razliku od fresko-dekoracija, koje neće biti u istoj meri zastupljene.

Zgrada Predstavništva Prvog dunavskog parobrodarskog društva

Svakako najznačajniji objekat stambene arhitekture koji je završen 1926. godine jeste zgrada Predstavništva Prvog dunavskog parobrodarskog društva. Građevina se nalazi na uglu ulica Kapetan Mišina i Gospodar Jevremova. Autor projekta je austrijski arhitekta Aleksandar Pop (*Alexander Popp*), dok je razradu njegovog rešenja izvršio Stevan Tobolar.³² Aleksandar Pop je bio asistent Petera Berensa (*Peter Behrens*), pa je tako i njegov uticaj vidljiv u Popovom stvaralaštvu, a naročito na primeru zgrade Prvog dunavskog parobrodarskog društva. Osim toga, Pop je na ovom projektu primenio sve elemente koji su bili karakteristični za bečku stambenu arhitekturu treće decenije dvadesetog veka.³³

Iako iznad ulaznog portala stoji godina 1925, objekat je zapravo završen tek sledeće godine. Bilo je predviđeno da prizemlje bude poslovni prostor društva, a da naredna tri sprata budu rezervisana za stanovanje zaposlenih.³⁴ Fasadu odlikuju elementi ekspresionizma u vidu posebno istaknutog ugaonog segmenta, dramatično prelomljenih masa, cik-cak erkera na bočnim fasadama i geometrijski dekorativno rešenim ulaznim portalima.³⁵ Pojedina rešenja poput reljefnog

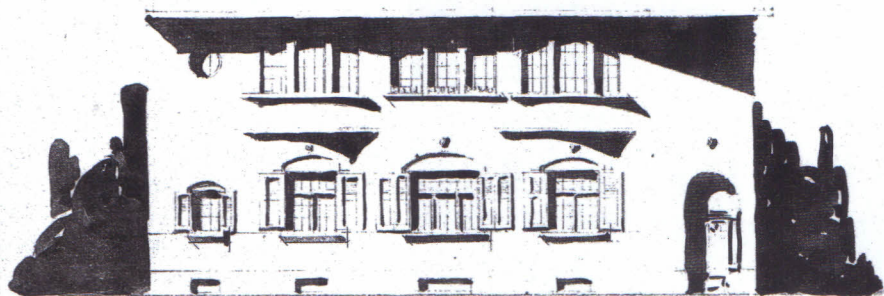

Aleksandar Pop, Zgrada Predstavništva Prvog dunavskog parobrodarskog društva, 1924–1926. Fotografija: Vladana Putnik

natpisa namene i godine sa stilizovanim sidrom iznad ulaza, upotreba jarbola i sata na fasadi najavljuju karakterističnu estetiku ar dekoa koja će biti u izvesnoj meri prisutna u nastupajućem periodu. Celokupna pročišćenost forme fasade svrstava ove objekte u vesnike modernizma. Da je ova građevina bila radikalna za beogradsku sredinu svedoči i jedan prilog iz „Politike“: „Pola Beograđana bi se, nema sumnje, zaklelo da ova kuća nije u Beogradu...“.³⁶ Iako je zgrada Prvog dunavskog parobrodarskog društva donela duh bečke i evropske savremene arhitekture, njena uticajnost nije se ogledala u direktnom kopiranju, već su beogradski arhitekti pojedine specifične elemente često koristili u svojim ostvarenjima.

Porodična kuća Branislava Kojića

Jedan od najznačajnijih stambenih objekata podignutih 1926. godine je i porodična kuća Branislava i Danice Kojić u Zadarskoj 6.³⁷ Kao mladi arhitekta koji je tek završio studije, Kojić je rešio da na projektu za sopstvenu kuću eksperimentiše primenjujući estetske principe manira koji je nazvao folklorizam.³⁸ Inovativnost i kreativnost mladog arhitekta došla je do izražaja na projektu za sopstvenu kuću koja je predstavljala svojevrsan manifest folklorizma kao kreativne alternative strogo srpsko-vizantijskom stilu. Osnova objekta je nepravilna i izlomljena, što je prouzrokovalo „zatalasano“ pročelje.³⁹ Kojićevo rešenje inspirisano je tradicionalnim osmansko-balkanskim stilom i arhitekturom konaka sa elementima ekspresionizma i poznog romantizma. Dinamičnost fasade postignuta je asimetrijom: kolski ulaz postavljen je na desnom delu pročelja, dok kontratežu čine dva polukružna erкера. Ekspresionistički karakter građevine sa elementima tradicionalne varoške arhitekture čine ovaj objekat među prvim primerima ekspresionizma i folklorizma u stambenoj arhitekturi.⁴⁰ Elementi osmansko-balkanskog stila prisutni su kroz upotrebu erкера i četvorovodnog

Branislav Kojić, Porodične kuće u Zadarskoj 6, 1926, akvarel, Istorijski arhiv Beograda

krova sa isturenom strehom. Međutim, Kojić ne teži eklektičkom, već analitičkom i sintetičkom pristupu u tretiranju tradicionalnih arhitektonskih elemenata na savremen način. Bezornamentalnost eksterijera programski dopunjuje funkcionalan enterijer i nameštaj ručne izrade koji je projektovala Danica Kojić 1927. godine.⁴¹

Vila inženjera Miodraga Marinkovića

Iako je inicijalni projekat za sopstvenu vilu u Ulici Internacionalnih brigada 36 potpisao inženjer Miodrag Marinković, asistent Tehničkog fakulteta,⁴² u drugim izvorima se javlja ime Branislava Kojića kao autora. Marinkovićevo rešenje iz juna 1926. godine poseduje slično rešenje izvedenom projektu, osim činjenice da je projektovano u duhu akademizma. S druge strane, izvedeni objekat u potpunosti reflektuje Kojićev folklorizam. Svi elementi tradicionalne varoške kuće su razrađeni i prilagođeni savremenom arhitektonskom rečniku. Uspešno ukomponovan motiv „divanhane“ i smelo asimetrično rešeno pročelje doneli su Kojiću i nagradu. Vila inženjera Marinkovića proglašena je za jednu od četiri najlepše kuće građene u duhu narodnog građevinarstva od strane Kluba beogradskih arhitekata 1930. godine.⁴³ Kroz ovaj projekat Kojić je nastavio svoje eksperimentisanje na polju folklorizma i uspešno ga realizovao.

Zgrada braće Đorđević

Branko Tanazević, Stambena zgrada braće Đorđević, 1926. Fotografija: Vladana Putnik

Za razliku od folklorističkih traganja Branislava Kojića, arhitekta Branko Tanazević⁴⁴ je iste godine svoju interpretaciju nacionalnog stila u stambenoj arhitekturi iskazao na projektu za zgradu industrijalaca braće Đorđević u Prizrenskoj 4 i 4a. Dok su u prethodnim slučajevima investitori mahom gradili porodične kuće sa malo stanova za izdavanje, zgrada braće Đorđević bila je ambiciozno zamišljena. U prizemlju se nalazilo pet dućana, zgrada je imala dva ulaza sa po četiri stana na tri sprata.⁴⁵ Pročelje je rešeno u klasičnom Tanazevićevom maniru, prisutna je polihromija, nešto skromnija fasadna dekoracija tada već zakasnelog nacionalnog toka

secesije, iako je čitava kompozicija akademski koncipirana. Secesijski vertikalizam postignut je pozicioniranjem dekorativnih panela u zoni ispod i iznad prozorskih otvora. Na panelima je zastupljena ikonografija karakteristična za srpsko-vizantijski stil, ali i jednostavna geometrijska ornamentika.

Porodična kuća Vojislava Zadićine

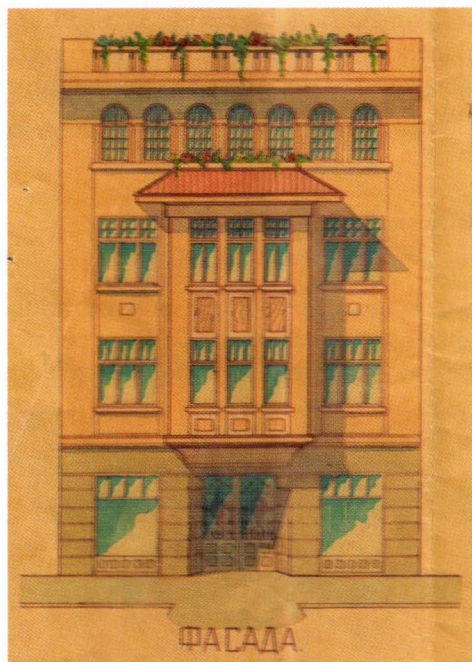
Na osnovu prethodno navedenih primera može se zaključiti da je izgradnja sopstvene kuće bila prilika za arhitekte i inženjere da iskažu svoj lični pečat i stremljenja bez uticaja investitora. Jedan od takvih primera je i kuća inženjera Vojislava Zadićine, projektovana 1926. godine u Kneginje Zorke 37.⁴⁶ Kao i u slučaju prethodnih primera, Zadićina je na porodičnoj kući iskoristio priliku da stvori sopstvenu interpretaciju nacionalnog stila, drastično različitog u odnosu na Kojića, Tanazevića, Korunovića i Deroka. Pročelje krase bogata fasadna dekoracija u duhu romansko-vizantijskog stila.⁴⁷ Uprkos uskoj fasadi, u prizemlju se nalaze dva monumentalna lučna portala flankirana stubovima i lučnim vencem kompleksne ornamentike. Vrata portala su izrađena od kovanog gvožđa sa staklenim panelima na kojima centralni motiv čini rozeta. Dinamičnost fasade postignuta je uspešnim stepenovanjem masa. Pročeljem dominiraju arkadni nizovi prozorskih otvora u prizemlju i na drugom spratu. Masivni balkoni su skladno pozicionirani tako da ne odaju utisak teskobe. Iznad svakog prozora pozicioniran je visoko dekorisan ključni kamen. Klasično komponovan krovni venac takođe doprinosi opštem utisku skladnosti čitavog objekta.

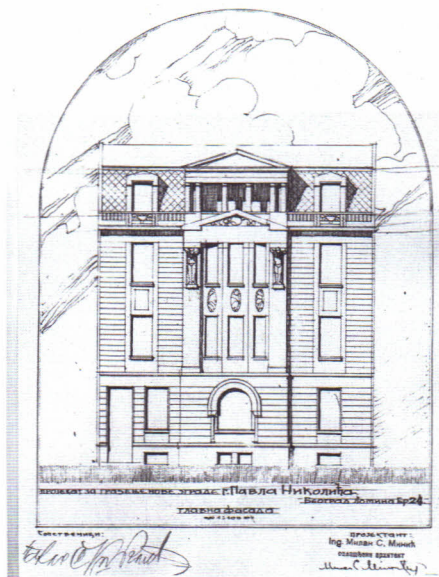
Vojislav Zadićina, Portal porodične kuće, 1926.
Fotografija: Vladana Putnik

Zgrada Jelisavete Milenković i vila Milana Stojadinovića

Među reprezentativnim rešenjima koja ne pripadaju eksperimentalnim stremljenjima je i zgrada Jelisavete Milenković, žene načelnika ministra saobraćaja,

Janko Šafarik, Kuća Jelisavete Milenković, 1926, Istorijski arhiv Beograda.

Milan Minić, Projekat stambene zgrade Pavla Nikolića, 1926, Istorijski arhiv Beograda

u Beogradskoj 33. Za izradu projekta odabran je arhitekta Janko Šafarik,⁴⁸ koji je primenio klasične elemente umerenog modernizovanog eklekticizma sa elementima berlinske secesije. Pročelje odlikuje simetrično rešenje sa erkerom kao centralnim motivom iznad kojeg poslednju zonu krase arkadni niz prozorskih otvora. Slično rešenje Šafarik je izveo na kući Danice i Borivoja Kirjakovića u Prizrenskoj 1 iz 1922. godine.⁴⁹ Posebno je interesantna činjenica da je na ovom objektu projektovana i krovna terasa, što sredinom treće decenije dvadesetog veka nije bio čest slučaj. Kasnijim nadzidivanjem objekta krovna terasa je izgubljena. Gospođa Milenković je u sklopu unutrašnjeg dvorišta tražila da Šafarik projektuje i „ladnjak“,⁵⁰ odnosno venjak, što takođe nije bio svakidašnji zahtev investitora.

Iste godine Janko Šafarik je projektovao vilu Milana Stojadinovića, tada ministra u vladi, u Ulici Milovana Glišića 3. Za razliku od stambenih objekata u ulicama Beogradskoj i Prizrenskoj, Šafarik se pri projektovanju raskošne vile na Senjaku opredelio za stil blizak Kojićevom folklorizmu. Glavni motiv građevine čine efektni stilizovani doksati i erker koji se nalaze sa bočne i dvorišne strane strmog placa kako bi bio omogućen pogled na reku.⁵¹ Ovakvo rešenje najaviće Šafarikova dalja istraživanja na temu nacionalne arhitekture, poput vile koju će projektovati za Nenada Ivkovića u Ulici Čarlija Čaplina 21, 1929. godine.⁵²

Zgrade u Lominoj 24 i 26

Još jedan primer dvojne zgrade izveden u Lominoj 24 i 26 projektovao je arhitekta Milan Minić⁵³ za Pavla Nikolića i tehničko preduzeće „Rekod“. Obe

zgrade su koncipirane po sistemu poslovno-stambenih objekata, gde su prizemne zone služile za kancelarije, a gornji spratovi za stanovanje.⁵⁴ Minić je objekte koncipirao u duhu historicizma i eklekticizma.⁵⁵ Pročeljima vlada stroga simetrija, centralna zona je blago isturena i naglašena fasadnom dekoracijom. Objekti nisu u potpunosti izvedeni prema projektima; umesto predviđenih skulptura atlasa, postavljene su skulpture muškarca i žene koje je izradio vajar Petar Palavičini.⁵⁶

Vila Tihomira Panića i kuća Pavla Hadži Pavlovića

Arhitekta Aleksandar Đorđević⁵⁷ projektovao je 1926. godine dva značajna objekta koja pripadaju njegovom opusu stambene i rezidencijalne arhitekture. Kuća Pavla Hadži Pavlovića u Ulici Svetozara Markovića 58 predstavlja uspešan primer interpretiranja francuskog akademizma u srpskoj stambenoj arhitekturi.⁵⁸ Pročelje odlikuje stroga simetrija, sa blago isturenim bočnim i centralnim rizalitima, naglašenim jonskim lezenama, što oživljava ravnomeran ritam prozorskih otvora i francuskih balkona.

Vila Tihomira Panića takođe u potpunosti odražava Đorđevićev arhitektonski rečnik i senzibilitet. Građevina je projektovana u duhu francuskog akademizma, što je posebno izraženo ponovnom upotrebom jonskih pilastera, vertikalne raščlanjenosti fasade, postavljanjem markize iznad ulaznog portala i dekorativnih urni na atici sa balustradom.⁵⁹ Na osnovu ova dva primera može se zaključiti da je Aleksandar Đorđević u toku treće decenije dvadesetog veka podjednako uspešno primenjivao elemente francuskog akademizma na stambenim zgradama i vilama, što će ostati prisutno i u njegovom daljem stvaralaštvu. Zahvaljujući uspešnim rešenjima poput ostvarenja Aleksandra Đorđevića, uticaj francuskog akademizma biće zastupljen u stambenoj arhitekturi Beograda sve do početka Drugog svetskog rata.

Poslovno-stambena zgrada Miloša Savčića

Miloš Savčić,⁶⁰ istaknuti inženjer i političar, projektovao je zajedno za Evgenijem Gulinom poslovno-stambeni objekat 1924. godine,⁶¹ a radovi na izgradnji su završeni 1926. godine. Objekat je projektovan na uglu, sa prizemljem i mezaninom rezervisanim za poslovne prostorije, dok su naredna tri sprata bila predviđena za stanovanje. Fasada je rešena u klasičnom akademskom duhu, raščlanjena smenom jonskih pilastera i lezena. Posebno je značajno pomenuti ulazni portal iz Andrićevog venca koji je rešen po sistemu klasičnog dvokrilnog ulaza sa lunetom. Čitava vrata su zastakljena, sa dekorativno rešenim kovanim gvožđem. Ulazni hol i stepenište su takođe izvedeni u luksuznim materijalima u

skladu sa konceptom čitavog objekta. Projektovana u poznom periodu Savčićevog stvaralaštva, poslovno-stambena zgrada Miloša Savčića odražava sve aspiracije uspešnog političara i privrednika koji je ujedno bio investitor i projektant.

Zaključak

Stilski diverzitet koji je preplavio Beograd posle Prvog svetskog rata svakako je uticao na formiranje ukusa investitora. Stoga nije neobično što odabrani primeri stambene arhitekture nastale 1926. godine pripadaju različitim likovnim izrazima ponekad i istih autora. Osim što su se mnogi arhitekti tog perioda često i dugo tražili u različitim stilovima i manirima, mnogi su birali da iz praktičnih razloga udovoljavaju želji naručioca projekta. Međutim, pokazalo se da je izvestan broj njih težio eksperimentisanju, traganju za sopstvenim originalnim izrazom, što se naročito manifestovalo na projektima za njihove porodične kuće. Izvesna smela rešenja koja su zapažena na stambenim objektima iz 1926. godine su na određeni način najavila neka od pionirskih dela modernizma, najpre porodičnu kuću Milana Zlokovića iz 1927. godine.⁶² S druge strane, traganja za formiranjem novog oblika nacionalnog stila dovela su do izuzetnih ostvarenja, poput zgrade pukovnika Elezovića u Njegoševoj 20, iz 1927. godine, arhitekta Aleksandra Deroka.⁶³ Smela upotreba dekoracije u akademizmu i eklekticismu i težnja za slobodnijim formama dovele su do veoma originalnih ostvarenja kao što je Škarkina vila arhitekta Dragiše Brašovana iz 1927. godine.⁶⁴

Intenzitet stambene izgradnje nastaviće se sve do pojave ekonomske krize 1929. godine.⁶⁵ Četvrta decenija doneće dominaciju modernizma i svih njegovih varijacija, uključujući ukrštanja sa akademizmom i ar dekoom, međutim, eksperimentalni duh minule dekade neće se u potpunosti ponoviti, a individualna traganja projektanata za svojom interpretacijom nacionalnog stila polako će početi da jenjavaju.

Напомене:

¹ R. Gašić, „Urbanizacija međuratnog Beograda: primer naselja 'Kotež-Neimar'“, *Istorija 20. veka*, 2, 2009, 53.

² R. Gašić, „Problemi teritorijalnog širenja Beograda između dva svetska rata“, *Istorija 20. veka*, 3, 2010, 59.

³ Аноним, „Колико је у Београду подигнуто зграда после рата“, *Политика*, 8494, 30. 12. 1931, 5.

⁴ М. Бурђевић, „Прилог проучавању делатности архитекте Валерија Владимировича Сташевског у Београду“, *Годишњак зграда Београда*, XLV–XLVI, 1998–1999, 158; О. Латинчић, „Валериј Владимирович Сташевски (1882–?) у Београду: подаци из архивске грађе Историјског архива Београда“, *Наслеђе*, 12, 2011, 169, 174–175.

⁵ Аноним, „Потписан је правилник за извођење генералног плана Београда“, *Време* 1509, 2. 3. 1926, 4.

- ⁶ О архитекти Svetozaru Jovanoviću videti u: С. Г. Богуновић, *Архитектонска енциклопедија Београда XIX и XX века*, том I, Архитекти, Београд 2005, 884–847; З. Маневић (ур.), *Лексикон неимара, Београд* 2008, 181; Д. Ђурић Замоло, *Градитељи Београда 1815–1914*, Београд 2009, 190–193; В. Камилић, *Архитекта Светозар Јовановић*, Београд 2011.
- ⁷ О архитекти Petru Krstiću videti u: М. Ђурђевић, *Петар и Бранко Крстић*, Београд 1996; З. Маневић (ур.), *Лексикон неимара*, Београд 2008, 212.
- ⁸ С. Михајлов, *Рајко М. Татић 1900–1979*, Београд 2013, 20.
- ⁹ М. Димић, „Професорска колонија: изградња и њени оснивачи“, *Годишњак града Београда*, XLV–XLVI, 1998–1999, 73; Д. Ђоровић, *Вртни град у Београду*, Београд 2009, 64; В. Камилић, *Архитекта Светозар Јовановић*, Београд 2011, 40–44; Б. Бојанић, „Да ли је нарушен концепт вртног града – урбанизам и архитектура у Професорској колонији“, *Архитектура и урбанизам*, 36, 2012, 28.
- ¹⁰ Аноним, „Нова колонија професора Универзитета испод Милетине улице“, *Време*, 1870, 4. 3. 1927., 7.
- ¹¹ М. Димић, „Професорска колонија: изградња и њени оснивачи“, *Годишњак града Београда*, XLV–XLVI, 1998–1999, 72.
- ¹² У изворном облику су такође сачуване и породичне куће Bogdana i Pavla Popovića, Fehima Barjaktarevića, Mladena Josifovića, Uroša Džonića, Milivoja Rakića, Borislava Lorenca, Vasilja Popovića, Pavla Stevanovića, Vladimira Čorovića, Siniše Stankovića, Tanasija Mitrovića i Živka Tusakovića.
- ¹³ З. Вуксановић Мацура, „План Емила Хопеа и Ота Шентала за Котеж-Неимар“, *Наслеђе*, XVIII, 2012, 80–87.
- ¹⁴ R. Gašić, „Urbanizacija međuratnog Beograda: primer naselja 'Kotež-Neimar'“, *Istorija 20. veka*, 2, 2009, 55.
- ¹⁵ Д. Ђоровић, *Вртни град у Београду*, Београд 2009, 49.
- ¹⁶ IAB, OGB, TD, f–X–6–1926
- ¹⁷ IAB, OGB, TD, f–XII–48–1926
- ¹⁸ О архитекти Momiru Korunoviću videti u: А. Кадијевић, *Момир Коруновић*, Београд 1996; S. G. Bogunović, *Архитектонска енциклопедија Београда XIX и XX века*, том I, Архитекти, Београд 2005, 868–874; З. Маневић (ур.), *Лексикон неимара*, Београд 2008, 203–208.
- ¹⁹ А. Кадијевић, *Момир Коруновић*, Београд 1996, 58–59.
- ²⁰ О архитекти Milanu Zloковићу videti u: З. Маневић, *Архитект Милан Злоковић*, Београд 1989; З. Маневић, „Злоковићев пут у модернизам“, *Годишњак града Београда*, XXIII, 1989; М. Ђурђевић, „Живот и дело архитектке Милана Злоковића (1898–1965)“, *Годишњак града Београда*, XXXVIII, 1991; S. G. Bogunović, *Архитектонска енциклопедија Београда XIX и XX века*, том I, Архитекти, Београд 2005, 1141–1150; З. Маневић (ур.), *Лексикон неимара*, Београд 2008, 137–153.
- ²¹ З. Маневић, „Злоковићев пут у модернизам“, *Годишњак града Београда*, XXIII, 1989, 288; М. Ђурђевић, „Живот и дело архитектке Милана Злоковића (1898–1965)“, *Годишњак града Београда*, XXXVIII, 1991, 148.
- ²² М. Ђурђевић, „Живот и дело архитектке Милана Злоковића (1898–1965)“, *Годишњак града Београда*, XXXVIII, 1991, 149.
- ²³ IAB, OGB, TD, f–XIII–25–1926
- ²⁴ IAB, OGB, TD, f–VIII–39–1926; f–IX–22–1926
- ²⁵ IAB, OGB, TD, f–XIII–25–1926; М. Ђурђевић, „Живот и дело архитектке Милана Злоковића (1898–1965)“, *Годишњак града Београда*, XXXVIII, 1991, 149.
- ²⁶ IAB, OGB, TD, f–XIII–25–1926
- ²⁷ М. Ђурђевић, „Живот и дело архитектке Милана Злоковића (1898–1965)“, *Годишњак града Београда*, XXXVIII, 1991, 149.

- ²⁸ IAB, OGB, TD, f-XVI-62-1926; З. Маневић, *Архитект Милан Злоковић*, Београд 1989, 41.
- ²⁹ Р. Мареј, *Архитектура италијанске ренесансе*, Београд 2005, 65-67.
- ³⁰ Ђ. Сикимић, *Фасадна скулптура у Београду*, Београд 1965, 89.
- ³¹ Љ. Благојевић, „Транспозиција духа и карактера италијанско-медитеранске архитектуре у раним пројектима Милана Злоковића“, *Архитектура и урбанизам*, 34, 2012, 10.
- ³² М. Дрљевић, „О архитектури зграде Представништва Првог дунавског паробродарског друштва у Београду“, *Архитектура и урбанизам*, 20-21, 2007, 127; о архитекти Stevanu Tobolaru у: М. Јанакова Грујић, „Београдски опус архитекте Стевана Тоболара (1888-1943)“, *Наслеђе*, 7, 2006.
- ³³ М. Дрљевић, „О архитектури зграде Представништва Првог дунавског паробродарског друштва у Београду“, *Архитектура и урбанизам*, 20-21, 2007, 131-132.
- ³⁴ *Исто*, 130.
- ³⁵ А. Кадијевић, „Експресионизам у београдској архитектури (1918-1941)“, *Наслеђе*, 13, 2012, 68.
- ³⁶ Аноним, „Наши нови облакодери“, *Политика*, 6538, 9. 7. 1926, 6.
- ³⁷ О Branislavu i Danici Kojić videti u: С. Тошева, „Даница Којић (1899-1975)“, *Годишњак града Београда*, XLIII, 1996; С. Тошева, *Бранислав Којић*, Београд 1998; S. G. Vogunović, *Архитектонска енциклопедија Београда XIX и XX века*, том I, Архитекти, Београд 2005, 858-866; З. Маневић (ур.), *Лексикон неимара*, Београд 2008, 192-201.
- ³⁸ З. Маневић, *Српска архитектура 1900-1970*, Београд 1972, 20-21; А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила у српској архитектури (средина XIX - средина XX века)*, Београд 2007, 321-330; С. Тошева, *Бранислав Којић*, Београд 1998; В. Путник, „Фолклоризам у архитектури Београда (1918-1950)“, *Годишњак града Београда LVII*, 2011.
- ³⁹ IAB, OGB, TD, f-XVI-55-1926
- ⁴⁰ А. Кадијевић, „Elementi ekspresionizma u srpskoj arhitekturi između dva rata“, *Moment*, 17, 1990, 90-100; А. Кадијевић, „Експресионизам у београдској архитектури (1918-1941)“, *Наслеђе*, 13, 2012, 69.
- ⁴¹ С. Тошева, „Даница Којић (1899-1975)“, *Годишњак града Београда*, XLIII, 1996, 113.
- ⁴² IAB, OGB, TD, f-X-4-1926
- ⁴³ *Politika*, 24. 1. 1930, 7.
- ⁴⁴ О архитекти Бранку Таназевићу видети у: Д. Ђурић Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914*, Београд 2009, 312-319; S. G. Vogunović, *Архитектонска енциклопедија Београда XIX и XX века*, том I, Архитекти, Београд 2005, 1108-1113; А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила (средина XIX - средина XX века)*, Београд 2007; З. Маневић (ур.), *Лексикон неимара*, Београд 2008, 361-362.
- ⁴⁵ IAB, OGB, TD, f-III-33-1926
- ⁴⁶ IAB, OGB, TD, f-VI-10-1926
- ⁴⁷ А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила (средина XIX - средина XX века)*, Београд 2007, 245-246.
- ⁴⁸ О архитекти Јанку Шафарику видети у: З. Маневић (ур.), *Лексикон неимара*, Београд 2008, 377.
- ⁴⁹ З. Маневић (ур.), *Лексикон неимара*, Београд 2008, 377.
- ⁵⁰ IAB, OGB, TD, f-XVIII-44-1926; О Šarkinoj vili videti u: А. Кадијевић, „Живот и дело архитекте Драгише Брашована (1887-1965)“, *Годишњак града Београда*, XXXVII, 1990, 152-153; А. Радованац, „Шкаркина вила у Београду“, *Саопштења*, XLVI, 2014, 215-226; С. Маровић, „Значајни објекти архитектуре Драгише Брашована у Београду“, *Свеске*, 115, 2015, 57-68.
- ⁵¹ В. Путник, „Фолклоризам у архитектури Београда (1918-1950)“, *Годишњак града Београда*, LVII, 2011, 194-195.
- ⁵² *Исто*, 192-193.
- ⁵³ О архитекти Milanu Miniću videti u: А. Кадијевић, С. Марковић, *Милан Минић архитект и сликар*, Пријепоље 2003; S. G. Vogunović, *Архитектонска енциклопедија Београда XIX и XX века*, том I, Архитекти, Београд 2005, 971-974; З. Маневић (ур.), *Лексикон неимара*, Београд 2008, 279-280.

⁵⁰ IAB, OGB, TD, f-IX-47-1926

⁵¹ А. Кадијевић, С. Марковић, *Милан Минић архитект и сликар*, Пријеполје 2003, 43.

⁵² IAB, OGB, TD, f-IX-47-1926; А. Кадијевић, С. Марковић, *Милан Минић архитект и сликар*, Пријеполје 2003, 43-44.

⁵³ О архитекти Aleksandru Đorđeviću videti u: М. Просен, „Градитељски опус архитекте Александра Ђорђевића (1890-1952)“, *Наслеђе*, 7, 2006, 167-203.

⁵⁴ А. Кадијевић, *Естетика архитектуре академизма (XIX-XX век)*, Београд 2005, 361; М. Просен, „Градитељски опус архитекте Александра Ђорђевића (1890-1952)“, *Наслеђе*, 7, 2006, 171, 173.

⁵⁵ М. Просен, „Градитељски опус архитекте Александра Ђорђевића (1890-1952)“, *Наслеђе*, 7, 2006, 172-173.

⁵⁶ О Milošu Savčiću u: М. Јанчић, „Милош Савчић – градитељ, привредник, градоначелник“, *Флогистон*, 6, 1997, 272-277; S. G. Voganović, *Архитектонска енциклопедија Београда XIX и XX века*, том I, Архитекти, Београд 2005, 1076-1078; Д. Ђурић Замоло, *Градитељи Београда 1815-1914*, Београд 2009, 288-298.

⁵⁷ S. G. Voganović, *Архитектонска енциклопедија Београда XIX и XX века*, том I, Архитекти, Београд 2005, 1078.

⁵⁸ З. Маневић, *Архитект Милан Злоковић*, Београд 1989, 12-14; М. Ђурђевић, „Живот и дело архитекте Милана Злоковића (1898-1965)“, *Годишњак града Београда*, XXXVIII, 1991, 149-151; Љ. Благојевић, *Moderna кућа у Београду (1920-1941)*, Београд 2000, 40-43.

⁵⁹ IAB, OGB, TD, f-XI-30-1927; А. Кадијевић, *Један век тражења националног стила (середина XIX – средина XX века)*, Београд 2007, 248-250; А. Илијевски, „Статус и значај грађевина Александра Дерока изведених у старом језгру Београда“, у: С. Димитријевић Марковић (ур.), *Стара градска језгва и историјске урбане целине: проблеми и могућности очувања и управљања*, Београд 2013, 332-333. К. Ђурић, *Кућа пуковника Елезовића*, Београд 2013.

⁶⁰ IAB, OGB, TD, f-IV-28-1927; А. Кадијевић, „Живот и дело архитекте Драгише Брашована (1887-1965)“, *Годишњак града Београда*, XXXVII, 1990, ; К. Ђурић, *Шкаркина вила*, Београд 2011; А. Радованац, „Шкаркина вила у Београду“, *Саопштења*, XLVI, 2014, 215-226.

⁶¹ Аноним, „Колико је у Београду подигнуто зграда после рата“, *Политика*, 8494, 30. 12. 1931, 5.

Vladana Putnik
Faculty of Philosophy, University of Belgrade

DEVELOPMENT OF RESIDENTIAL ARCHITECTURE IN BELGRADE IN 1926

Summary:

During the interwar period Belgrade suffered the expansion of residential building due to the large influx of the population from the entire country. A chronic lack of living space and constant expansion of the city beyond its legitimate borders caused the bringing of severe legislations upon which the urban development plan of Belgrade from 1923 would be conducted. Some of the most significant residential buildings designed during the peak of the expansion in Belgrade in 1926 will be analyzed in this article. Mid 1920s were specific for the great diversity of architectural styles that were the consequence of the investors' tastes, but also the architects' different sensibilities. During that period new tendencies emerged, such as Folklorism, while many architects leaned towards experiment, which would already lead to the appearance of modern architecture during the next year. The main courses of the Belgrade interwar architectural scene will be highlighted through an overview of the architectural praxis in 1926.

Keywords:

Belgrade, residential architecture, 1926, urbanism